

Povijest i arhivistika

STJEPAN SRŠAN

Državni arhiv u Osijeku, Republika Hrvatska

Autor upozorava na arhiv kao prvorazredni izvor informacija za povjesničare te na probleme s kojima se arhivisti i povjesničari u međusobnoj suradnji susreću.

Tema 1. kongresa hrvatskih povjesničara je hrvatski nacionalni identitet i kontinuitet. A da je postojao i da postoji hrvatski nacionalni identitet i kontinuitet to pokazuje povijest. Povijest pak za svoje argumente ima dokumente, tj. izvore. Povijesni izvori su:

- a) *primarni*, tj. izvorni
- b) *sekundarni* ili izvedeni.

Među nezaobilazne primarne izvore spada *arhivsko gradivo*. Da bi se arhivsko gradivo moglo koristiti pomaže nam *arhivistika i cijela arhivska služba*.

Budući da je o povijesti već bilo govora, ovdje ćemo se ukratko osvrnuti na arhivistiku i podvući bitnu povezanost povijesti i arhivistike.¹

Arhivistiku obično određujemo kao znanstvenu disciplinu o organski nastalim cjelinama i arhivskim dokumentima kao sastavnim dijelovima tih cjelina, koja uči po kakvim se kriterijima arhivsko gradivo najsvrsishodnije oblikuje i organizira da bi postalo prikladno za korištenje. Ili kraće rečeno, arhivsko gradivo je memorija naroda. To gradivo ima svoje korisnike, a to su ljudi, odnosno znanstvenici među kojima odlično i gotovo prvo mjesto zauzimaju povjesničari. Iz toga se vidi da je arhivistika *conditio sine qua non* za povijest, jer bez arhivskih izvora i nema prave povijesti.

Kada govorimo o pisanom arhivskom gradivu treba reći da je ono prema svojem nastanku dvovrsno. Pasivna tj. zrela arhivska dokumentacija je ona čiji su operativni rokovi za djelatnost prošli i postali su pravni ili

---

¹ Bernard STULLI, *Arhivistika i arhivska služba, Studije i prikazi*, Zagreb 1997.

povijesni izvori. Druga vrsta gradiva je ona aktivna, tj. spisi i dokumenti koji su u svojih tvoraca još u upotrebi poslovanja. Dio toga gradiva nakon određenog broja godina postaje trajno vrijedno povijesno ili arhivsko gradivo (pasivno). Arhivistika se brine i za aktivno gradivo jer bez njega nema ni pasivnoga arhivskog gradiva tj. trajnoga gradiva.

Povijest se dugo vremena oslanjala gotovo isključivo na neposredne historiografske izvore (npr. kronike, anale i sl).² U prvoj polovici 19. stoljeća historiografija je počela pokazivati veći interes i za aktivno gradivo. *Romantizam* je povećao zanimanje za povijest pri čemu je potpuno uzeta u obzir spoznaja da se povijesnim izvorima treba kritički koristiti.³ Tada je riječ arhiv dobila novo značenje, značenje povijesne riznice. Uređenje starih arhiva preuzeli su povjesničari, a postojeće arhivske ustanove (npr. Francuski nacionalni arhiv u Parizu, Austrijski državni arhiv u Beču) su počele zapošljavati svoje djelatnike iz *redova povjesničara* i zapravo su povjesničari inicirali osnivanje novih arhiva. U Francuskoj su već 1839. godine razlikovali primarnu (za povijest) i sekundarnu vrijednost arhiva (za imovinsko-pravne potrebe). To je dovelo do emancipacije arhivistike od služenja isključivo u pravne svrhe.⁴

Do 19. stoljeća je povijesna nauka, koja se već počela priznavati kao znanost (ne više kaoliteratura), uglavnom bila ograničena na tzv. povijest događaja i ponajprije se zanimala za vladare, političare, bitke i druge zanimljive događaje. Na početku 19. stoljeća je težište još uvijek bilo na političkoj svijesti, dok se u drugoj polovici 19. stoljeća već počeo razvijati interes i za gospodarsku i socijalnu povijest te za druge vrste povijesti, koje pri proučavanju skoro u potpunosti ovise o izvornom arhivskom gradivu, jednostavno stoga što stariji povijesni zapisi za ta područja nemaju skoro nikakvih podataka. U središtu povijesnog zanimanja su postupno došle i pojave koje su u dotadašnjim prikazima povijesnog razvoja bile na marginama, ili koje uopće nisu niti bile obuhvaćene. Posljedica toga je bilo stalno širenje sadržaja pojma arhivskog gradiva (gospodarstvo, prosvjeta, kultura...).

Nakon Drugoga svjetskog rata povećalo se zanimanje za proučavanje najnovijega doba (*Zeitgeschichte*) pa tako i za mlade arhivsko gradivo. Ništa manje važna nije bila niti činjenica da je nagli društveni razvoj - i konzekventna ekspanzija raznih vrsta prava - imao za posljedicu skokovit (apsolutno neusporediv s ranijim razdobljima) rast administrativnoga gradiva i njegovo naglo (relativno brzo) odumiranje za administrativne

² Dr. Jože ŽONTAR, "Historiografija i arhivistika", referat u Dubrovniku, 1999.

³ Mirjana GROSS, *Suvremena historiografija: Korijeni postignuća traganja*, Zagreb 1996., 111.

⁴ W. LEESCH, *Methodik, Gliederung und Bedeutung der Archivwissenschaft*, vidi: *Archivar und Historiker: Studien zur Archiv und Geschichtswissenschaft*, Berlin 1956., p 16-19.;

R. H. BAUTIER, La phase cruciale de l'histoire des archives: La constitution des depots, d'archives et la naissance de l'archivistique, vidi: *Archivum* 18, Paris 1968., 139., 149.

potrebe. Uredi su počeli siliti arhive da preuzimaju novo gradivo, s čime se vremenski djelokrug arhiva naglo povećao. U srednjoj i istočnoj Europi tomu su također pripomogle promjene društvenih sustava, nakon kojih je cjelokupno gradivo prijašnjih sustava izgubilo svoje primarno značenje. U svojoj brizi za zaštitu gradiva (aktivnog) arhivi su sve više počeli pokazivati interes i za suvremeno gradivo (u nastajanju) i počeli tražiti veze sa stvarateljima arhivskoga gradiva.

Tehnički razvoj je imao za posljedicu nastanak novih vrsta arhivskoga gradiva: fotografije, filma, fonografskog gradiva, audio vrpce i video vrpce, računalnih zapisa i optičkih diskova. Tako se područje arhivskoga gradiva progresivno širilo, da bi uključilo sve vrste pisanih izvora koji istraživačima mogu biti potrebni. Pojam arhivskoga gradiva je tako dobio svoju današnju širinu, i uzevši u obzir sadašnji tehnološki razvoj, najvjerojatnije još nije zaključen.⁵

Kako smo već naglasili, od 19. stoljeća je djelatnost arhiva bila usmjerena ponajprije na potrebe povjesničara. Arhivska funkcija se identificirala s *istraživanjem povijesti, skupljanjem i sređivanjem materijala*, i postupno je prevladalo načelo provenijencije (izvornosti). A da bi se uspostavio što bolji kontakt i dostupnost gradiva korisnicima arhivi su počeli objavljivati sve više pomagala za korištenje gradiva, pri čemu je vodila Francuska. Uz pomoćne povijesne znanosti na arhivistiku su gledali kao *na radni naputak za opis arhiva*.⁶

Budući da je u povijesnoj znanosti prije 50 godina došlo do odmaka od klasičnog poimanja izvora, akademska se povijest prestala isključivo temeljiti na arhivskom gradivu (posebno pod utjecajem: "l'Ecole des Annales"). Taj je odmak poznata povjesničarka Mirjana Gross ovako objasnila: "Izvori su predmet povjesničareve spoznaje. To su samo sredstva za spoznaju povijesnog razvoja, kanali informacija o povijesnim činjenicama. Proces sticanja podataka o povijesnim činjenicama iz izvora je posebna oznaka povijesne znanosti. Zadaća proučavanja izvora i njihovih informacija je ustanovljenje određenih povijesnih činjenica, koje služe daljnjoj kritičkoj obradi te su neizbježan preduvjet za izgradnju strukture znanstveno utemeljenog povijesnog izvješća".⁷ Istovremeno su se arhivskim gradivom počeli intenzivnije koristiti i nepovjesničari i tako su se arhivi počeli zanimati za potrebe drugih istraživača, za kulturne svrhe (izložbe, predavanja, razgledavanje arhiva, itd.) te administrativna pitanja, kao i uredsko poslovanje. Taj je razvoj favoriziralo i novo arhivsko zakonodavstvo, koje se više nije ograničavalo samo na pitanje osnivanja arhiva, već je također ovlastilo arhive da vrednuju dokumentarno gradivo.⁸

⁵ J. ŽONTAR, n. dj.

⁶ Milko KOS, Naši arhivi, znanstvene ustanove, *Naši razgledi* 1956., 409.

⁷ M. GROSS, *Historijska znanost*, Zagreb 1980., 242.

⁸ Josip KOLANOVIĆ, "Identitet arhivista: od zanimanja do profesije", *Arhivski vjesnik* 40/1997., Zagreb 1997., 7.

Potrebno je naglasiti da je arhivistika napravila golem korak u svom razvoju posljednjih desetljeća. Počela se baviti problemima vrednovanja, s velikim, relativno nedavno nastalim arhivskim fondovima i s novim vrstama arhivskoga gradiva.

Način rada s arhivskim gradivom povjesničare sam po sebi ne zanima, ali postoji indirektna veza između historiografije i arhivistike. Cilj rada arhiva je da on povezuje arhivistiku s historiografijom i drugim znanostima, koje crpe svoje podatke iz arhivskoga gradiva.

Jedna od vrlo važnih potreba ljudske zajednice jest odgovarajući sustav informacija. A arhivi su prvorazredni izvori informacija te imaju nezaobilaznu ulogu u povijesnim znanostima. Stoga arhivi moraju pružati potpune, brze, egzaktno te za korisnika svojim sadržajem i oblikom shvatljive i uporabljive informacije (arhivske izvore). Izrada primjerenih arhivskih pomagala je bitan preduvjet za daljnju obradu, osobito za strojnu, za racionalnu i efikasnu difuziju informacija, zbog koje se i stvara moderni i jedinstveni sustav informacija.

Neki problemi pri korištenju arhivskoga gradiva

1) Prethodni studiji tek dijelom pripremaju buduće povjesničare za rad u arhivima, ali iskustvo pokazuje da je to nedovoljno. Velik broj studenata i istraživača nije upoznat s načinom istraživanja u arhivima, a neznanje latinskog, njemačkog gotičkog pisma, mađarskog, talijanskog, pa i staroga hrvatskog jezika te odgovarajućih pisama znatnom broju istraživača je *velika zapreka u korištenju starijih* (do 1848. godine) *izvora*.

2) Pri istraživanju arhivskoga gradiva treba imati dobre rječnike (glosare) za starije razdoblje zbog brojnih lokalizama, terminologije i mjera. Nažalost na hrvatskom jeziku ne postoje primjereni latinski, mađarski, stari hrvatski, njemački i talijanski rječnici i enciklopedije kao svojevrsni glosari, već se pokušavamo snaći iskustvima i stranim rječnicima koji su tek djelomično uporabljivi za nas.

3) Teškoće u istraživanju stvara i to što je velik broj značajnoga arhivskoga gradiva *disperziran* diljem Europe (zbog povijesnih okolnosti), značajan dio gradiva je *nestao ili uništen*, a jedan broj arhivskih fondova još *nije sređen*. U Hrvatskoj još *ne postoji prava tradicija i kultura dokumenta, nema škole* za arhivske djelatnike (ni srednje, a ni posebne visoke škole) i status arhivske službe u javnosti *nije valoriziran* značenju i fundamentalnosti arhivskih izvora. U svijesti naroda, pa i znatnog broja inteligencije, postoji mišljenje da je to stari papir koji ne treba nikome kad ga tvorac više ne treba. Velik broj povjesničara, znanstvenika i istraživača naišli su na *objektivne i subjektivne poteškoće* u svojim zahtjevima za informacijama i izvorima u arhivima te su odustali od izvornih istraživanja, osobito starijega arhivskoga gradiva.

4) Budući da arhivi obavljaju i nadzor nad gradivom na terenu, u nastajanju, obavljaju preuzimanje i obradu, zatim i upravne poslove (izdavanje potvrda i uvjerenja) te imaju i kulturnu zadaću pa se ne mogu dovoljno posvetiti poslovima povjesničara i pružanju adekvatnih informacija korisnicima. Danas u Hrvatskoj postoji 12 regionalnih i jedan republički arhiv s oko 300 stručnih djelatnika. Oni se brinu za cjelokupno arhivsko gradivo, za nadzor nad stvarateljima gradiva (pismohrane) i za sve upravne poslove.

5) U Hrvatskoj su dužni svi arhivi imati barem sumarne inventare kao osnovni način informativnog pomagala. No to još nije izvršeno u svim arhivskim fondovima zbog manjka stručnih djelatnika, opreme, velikog i naglog priljeva novoga gradiva i slično.

Za primjer navodimo da malo matičnih knjiga ima kazala, a što znače matične knjige za istraživače ne treba dokazivati. Stoga je pretraživanje demografije, gospodarstva, migracija, zdravstva, jezika i drugo otežano.

6) Kod arhivskih djelatnika i istraživača postoji želja i nastojanje da se organizira školovanje arhivskih djelatnika, te da se status arhivske službe i položaj valorizira kako bi se što više i bolje pružali arhivski izvori korisnicima. Tada će neizostavna veza (interdisciplinarnost) povijesti i arhivistike puno bolje profunkcionirati i omogućiti povjesničarima lakše i bolje korištenje svih izvora. No potrebno je osposobljavati i korisnike da se znaju i mogu služiti nužnim arhivskim izvorima. Neki drže da je pravi povjesničar arhivist i da je pravi arhivist i povjesničar.⁹

7) Program izobrazbe arhivista (s VSS) usvojen je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Odjel za povijest, arheologiju i povijest umjetnosti 11. 4. 1980. godine. Treba reći iz iskustva da ovaj studij nije davao ni količinski, a ni po vrsoći zadovoljavajuće arhivske djelatnike, jer je bio odijeljen od sudjelovanja arhiva.

Hrvatski arhivi i arhivistika u Hrvatskoj imaju svoj redovni poslijediplomski studij arhivistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu od 1997/98. godine.

Što možemo i trebamo učiniti?

Opremiti arhivske ustanove tako da pružaju brzu i efikasnu informaciju (izvorno gradivo) nizom mjera: od statusa arhivske službe, školovanja arhivista, stvaranja javne klime o valorizaciji arhivskoga gradiva do osposobljavanja studenata i istraživača da se hoće i mogu koristiti arhiv-

---

⁹ Jozo IVANOVIĆ, "Modeli obrazovanja arhivista", *Arhivski vjesnik* 40/1997., Zagreb 1997., 15.; Miljenko PANDŽIĆ, "Obrazovanje arhivista - Usporedni pregled školovanja u raznim zemljama svijeta", *Arhivski vjesnik* 40/1997., Zagreb 1997., 35. i Marijan RASTIĆ, "Oblici izobrazbe arhivista u Hrvatskoj", *Arhivski vjesnik* 40/1997., Zagreb 1997., 43.

skim izvorima, nadalje bolje vrednovanje znanja stranih jezika i radova kao i mogućnost da sami arhivi objavljuju arhivsko gradivo i radove.

Arhivistika je sustav materijalnog objekta (nositelja informacije) i formalnog objekta znanosti (zaštita, obrada i upotreba). Arhivist treba imati znanja i povjesničara i informatičara, kao instrumentarij i pomagala. Isto tako su mu potrebna i druga znanja kao znanje jezika, povijesti institucija, paleografije i mjera.

Na kraju želim istaknuti da je svima jasno da bez arhivskih izvora nema cjelovite i objektivne informacije. Relacija arhivistika - povijest je samo jedan takav primjer.

Zaključit ću s Elijem Lodolinijem: *“To su dvije različite znanosti, iako obostrano međusobno korisne (ne može se zamisliti arhivist koji ignorira povijest, niti povjesničar, koji barem malo drži do sebe, koji ne zna kako se istražuju arhivi)”*.